

УДК 37(091)(477)-051

Конончук Т.І.

СОФІЯ РУСОВА: АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПЕДАГОГІКИ

Постановка проблеми. Серед діячів педагогічно-просвітницького руху в Україні одне з чільних місць належить Софії Русовій, яка своєю невтомною діяльністю освітила кінець ХІХ і третину ХХ століть.

Виклад основного матеріалу дослідження. Народилася Софія Федорівна 18 лютого 1856 р. в селі Олешня на Чернігівщині в родині Федора Ліндфорса, шведа за походженням, та Ганни Жерве, французьки за походженням. Історія матеріної родини пов'язана з Україною ще з ХVІ ст., а батько Софії як військовий брав участь у війнах з поляками, турками. Родина Ліндфорсів формувала в дітях гуманістичні життєві орієнтири. Може, одним з перших ваговитих наслідків гуманістичного виховання стала організація старшою Софіїною сестрою в своєму домі в Олешні школи для сільської молоді.

Коли Софії було 10 років, батько з дітьми переїжджає до Києва (мати померла після смерті двох молодших від Софії брата й сестри). Сім'я живе відкрито для багатьох гостей, серед них і молоде подружжя Старицьких. Софія закінчує з золотою медаллю Фундуклеївську гімназію. Раптово помирає батько, і вибір подальшого шляху стає меншим. Маючи хороші музичні здібності, Софія не має можливості вступати до Петербурзької консерваторії, тому вирішує пов'язати свою долю зі школою. 1871 р. сестри Софія та Марія Ліндфорси відкривають у Києві перший дитячий садок — на 20 дітей. Прикметно, що традиція сім'ї бути в духовному середовищі культурних діячів знайшла своє продовження, коли вже не стало й батька. Молоді педагоги спілкуються з Миколою Лисенком, Павлом Чубинським, Володимиром Антоновичем, Федором Вовком, Михайлом Драгомановим, Ольгою Косач, Олександром Русовим. Тут Софія зачаровується Олександром Русовим: „Він перший відкрив мені красу української народної поезії, заговорив до мене українською мовою і без довгих промов та пояснень збудив у мене ту любов до нашого народу, що вже ніколи не покидала мого серця й кермувала всією моєю працею довгі літа” [1, с.33].

З 1874 р. Софія стає Русовою, і під цим ім'ям входить в українську педагогіку як велика патріотка й сподвижниця в справі навчання, виховання. Розпочинають своє подружнє життя Русови в Петербурзі, куди Олександр вимушений виїхати, оскільки як непокірний українофіл був звільнений з роботи в першій Київській гімназії. Пригадаймо, що це був важкий час для української мови: між Валуєвським циркуляром та Емським указом. З Петербурга Русови виїжджають до Праги, щоб підготувати до видання 2-томник Великого Кобзаря без цензурних скорочень. Це їм вдається зробити.

І цей вклад в українську культуру Русових безцінний. Потім буде повернення в Україну, проживання в Чернігові, Ніжині, Києві, Одесі та інших містах. Олександр працював статистом у земствах, а Софія, де б вони не були, організовувала дитячі садки, недільні школи, народні читальні, вела просвітницьку роботу. Оскільки українська мова була під забороною, свою педагогічну й просвітницьку роботу вела російською, відстоюючи ту думку, що в таких умовах важливо давати правдиву інформацію, і це буде впливати на самосвідомість. Активно ведеться робота цією родиною на зняття заборони з української мови. Коли 1904 р. було створено комісію при Академії наук у Петербурзі для розв'язання питання щодо української мови, Русови ввійшли до цієї комісії як експерти.

З 1908 р. Русов у Києві. Викладає статистику в Комерційному інституті. З 1910 р. в Києві й Софія, вона член вчительської колегії комерційної школи і вчительського товариства. В цей період Софія стає співредактором легального педагогічного журналу „Світло”. Буваючи за кордоном, вивчає досвід зарубіжних держав у царині дошкільного виховання. В журналі друкує ряд педагогічно-просвітницьких статей. А прочитання доповіді про дошкільне виховання за кордоном служить переконливим аргументом для запрошення Русової на викладацьку роботу до Фребелівського інституту. Відтепер діяльність Русової на все життя пов'язується з педагогікою.

1915 р. разом з Фребелівським інститутом Русови їдуть в евакуацію. Але в перші дні по приїзді до Саратова помирає Олександр. Софія перевозить його до Києва, ховає на Байковому цвинтарі. Тоді знову повертається в Саратов до Фребелівського інституту. З 1916 р. вона знову в Києві, читає педагогіку у Фребелівському інституті, французьку – в Комерційному.

Надзвичайно насичений і плідний для Русової був 1917 рік, після Лютневої революції. Вона член Центральної Ради, член першого українського уряду. На пропозицію секретаря освіти І. Стешенка очолює 2 відділи – позашкільної освіти й дошкільного виховання. В цей час іде активний процес творення дитячих садків, відродження старих і творення нових закладів „Просвіти”.

Далі, як відомо, розпочинаються сумнозвісні події, спровоковані більшовицькою політикою. Уряд 1919 р. їде в евакуацію до Кам'янця, в тому числі й Міністерство освіти. Там відкривається перший український університет під орудою І.Огієнка. В цьому університеті Русова читає лекції, а крім того, опікується дитячими притулками, госпіталями, організовує Товариство дошкільного виховання ім. Песталоцці. На жаль, атмосфера шпигунства не сприяла позитивному поступові в педагогіці в більшовицькі часи. І Русова після третьої чи четвертої спроби переходить Збруч. Якийсь

час працює у Львові, потім переїздить до Відня до сина, в цей час пише дві свої визначні праці „Теорія і практика дошкільного виховання” та „Історію педагогіки” . Після відкриття в Чехії в Подєбрадах Української академії її запрошено на посаду професора. В цей час в Гаазі відбувалися збори Інтернаціональної Жіночої Ради. На ці збори Русова була делегована Українською Жіночою Радою. До речі, з виступу Русової в Гаазі жінки з інших країн світу почули про справжню ситуацію в Україні, про те, що на східнослов'янських теренах голодує не лише Поволжя, а голодує Україна. На особисте прохання Русової голландський Червоний Хрест послав харчі голодуючим на Катериславщину. Тепер, до речі, з документів відомо, що міжнародна спільнота виявляла велике бажання допомогти і під час другого голоду, в тому числі і через Червоний Хрест, а зніщували цю роботу знову жінки через Союз українок, де одним із найбільш наполегливих організаторів у справі допомоги голодуючим була Мілена Рудницька; однак у страшне лихоліття 30-тих у передачі такої допомоги в Україну Москва відмовила, заявивши на весь світ, що в СРСР голоду немає і Україна допомоги не потребує.

Коли постало питання про створення в Празі Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, Русову було запрошено розробляти програми інституту, розв'язувати організаційні питання; після створення Інституту Русова викладає в ньому педагогіку. Очолює притулок для дітей емігрантів.

1934 р. з нагоди Українського жіночого конгресу пише книгу “Наші визначні жінки”. Вперше книга була видрукувана в Коломиї. У передмові до книги, перевиданої 1945 р., в Канаді Олена Кисілевська писала, що Русова „ніжним серцем відчула горе й кривду народу, серед якого жила, і так полюбила його, що стала найкращою донькою України” [2, с.16]. У книзі Русова веде мову про Наталю Кобринську, Уляну Кравченко, Марка Вовчка, Ганну Барвінок, Олену Пчілку, Дніпрову Чайку, Грицька Григоренка, Христю Алчевську, Лесю Українку, Ольгу Кобилянську, Марію Загірню, Олександру Єфименко, Любов Яновську, Ганну Журбу, Миколаю Божуківну, Катрю Гриневичеву, Олену Кисілевську.

Якщо окинути оком увесь творчий шлях Софії Русової, то викликає захоплення ця цільна особистість, чие життя було наповнене невтомною працею для людей. Про багатогранність натури Русової свідчить увесь її творчий шлях. Візьмемо перший період – кінець XIX – 1906 р., що справедливо названий науковцями періодом просвітницької діяльності. В цей період Русова виступає як історик, письменник, педагог-просвітитель, літературознавець, мистецтвознавець. Пише низку статей про діячів української культури, літератури, у тому числі про Т.Шевченка (французькою мовою, стаття була надрукована в Парижі), про Г.Квітку-

Оснoв'яненка, Г.Сковороду, М.Гоголя, М.Драгоманова, Марка Вовчка, Н.Кобринську, про український театр з присвятою Марії Заньковецькій з нагоди 20-річчя театру (московський журнал „Русская мысль”).

Другий період 1906-1916 р.р. – педагогічна творчість, коли Русова поєднує викладацьку діяльність з підготовкою підручників, таких, як „Український буквар”, „Початкова географія”, „Підручник з французької мови”. Педагогічно-просвітницькі статті друкує головним чином у журналі „Світло”. Велике місце в просвітницько-педагогічних працях відводить різним педагогічним системам, провідним педагогам сучасності й минулого. Спостереження й висновки Русової щодо різноманітних педагогічних концепцій виявляють позицію і самої дослідниці, яка раціональне бачить у вихованні свідомої багатогранної особистості, налаштованої патріотично до землі, яка дала життя і виводить у люди. Наприклад, 1912 р., говорячи про Жан Жака Руссо з приводу 200-ліття від дня його народження, вона акцентує увагу на його настановах щодо знань молодого людини, висловлених у праці „Думки про урядування в Польщі” (1772): молода людина має починати вчитися читати на своїх народних творах; у 10 років, пише Руссо, щоб кожний молодий поляк їх знав усі; в 12 років, щоб знав усі краї своєї землі; в 15 років – історію свого краю, в 16 – усі закони краю, „щоб не було по всій Польщі жодної славетної події, яких би він не прийняв у свій розум і своє серце”.

Русова активно друкується в багатьох педагогічних журналах Росії, де говорить про вчителя як центральну постать у навчально-виховній роботі, порушує питання національної освіти серед народів Росії, де наголошує, що рідна мова є важливим засобом формування свідомості, а навчання рідною мовою має посісти визначальне місце в школах різних народів Росії. Особливу роль у формуванні особистості Русова відводить національному мистецтву, яке, на її думку, може збудити в дітях художні почуття, художнє, а отже, творче мислення. Наприклад, у статті „Націоналізація школи”, надрукованої в журналі „Вільна українська школа” за 1917 р., Русова пише: „Рідна мова у вихованні й освіті – то є найкращий інтимний провідник думок, почувань, вражінь. От через що першою свідомою вимогою задля справедливого психологічного задоволення нації є вимога національної школи. І на нас, українських педагогах, лежить невідложний обов'язок допомогти в цій справі нашому народові дати змогу йому утворити тепер, негайно свою власну, не чужу, а рідну школу” [3, с. 294].

Надзвичайно актуальні слова Русової й сьогодні: „Рідна національна школа – це є перша політична і соціально-педагогічна вимога кожного народу, який скидає з себе ланцюги, скидає ту кригу байдужості, якою було окуто його серце за часів утисків і пригноблення його власної думки, його національної свідомості” [3, с. 295].

Русова наголошує: „Тільки рідна школа може виховати громадянську свідомість, почуття своєї людської гідності. Раби утворювалися в тій чужій школі, яка до сього часу панувала у нас в Україні, раби-учні, які в стінах школи мали зрікатися усього рідного, нехтувати усім тим, що вони поважали в рідній хаті, забувати материнську мову і ставати перевертнями, зрікатися рідного краю, рідного люду” [3, с. 295].

У цій статті Русова характеризує школу періоду царської Росії серед інших народів, що така школа з чужою для дітей російською мовою калічила дітей, робила їх „недовірками, перевертнями”, „вела націю до морального занепаду”. „Вона була шкодлива саме тим, що зневажала душу народу. Психологічна вимога для людини і для нації одна, проста й органічна: щоб усе виховання, усе навчання ґрунтувалося на пошані до особи – особи як індивідуальності, так і особи національної” [3, с. 294].

Три аспекти виводить вона у націоналізації школи: народна словесність, мистецька і музична творчість. Слово народне, народні мистецькі вироби, спів – усе це „дає психічне задоволення учням, сприяє вільному розвитку їх духовних сил” [3, с. 295].

Підвалинами націоналізації школи Русова вважає націоналізацію самих засобів навчання й виховання: рідна мова викладу і зміна програм тих предметів, „які дають найбільш громадської національної свідомості – історію і географію рідного краю і народне мистецтво – музика, співи, орнамент” [3, с. 296]. Власне, як бачимо, йдеться про українізацію змісту освіти, що актуально сьогодні також.

І ще один аспект – „гармонійне освітлення всього рідного оточення учнів, щоб вони якомога краще вчилися свідомо ставитися і до природи своєї місцевості, і до своєї історичної минувшини” [3, с. 296].

А що ця любов до свого краю дасть? Русова відповідає таким чином: “Навчаючись любити і свідомо ставитися до свого люду, до свого краю, ми разом з цим навчаємося шанувати і других людей, що живуть поруч з нами, закладати з ними певні товариські зносини. Культурно, педагогічно поставлена національна школа ніколи не приводить ані до обмеженого безпросвітнього шовінізму, ані до людожерства. Вона викликає свідоме відношення і до своєї людності, і до чужих, вона пробуджує зацікавлення в учнях і це зацікавлення тягне їх знати щодалі ширший обрій, ставати свідомими діячами у всесвітньому культурному житті всіх народів-братів” [3, с. 296].

Або такі слова: „...вільна національна школа для виховання вільної, свідомої, дужої нації” [3, с. 297].

А в статті „Нова школа”, що була надрукована 1917 р. в журналі „Українська школа” читаємо: „

На Україні рідна мова – українська; нею й повинно вести активними творчими силами учнів” [4, с. 209].

Уся атмосфера повинна сприяти національному пробудженню учнів, пише Русова. „Хай навкруги учня будуть речі рідні, щоб він в них кохався, привчався любити все рідне, присвячувати йому всі сили свого духа й тіла. Любов до рідної країни – се перший найкращий крок до широкої вселюдської гуманности, пошана до людей – се вияв самоповаги й бажання собі й другим волі та незалежности. Хай на стіні нашої майбутньої рідної школи висить портрет великого апостола правди й науки – Тараса Шевченка, на вікнах стоять квіти, на стінах рушники з рідним вишиванням, хай у вікна тішать погляд рідні дерева й квіти”[4, с. 218].

Школа має бути гуманна, активно творча.

Досліджуючи творчий шлях видатних українських митців, Русова робить висновки слідом за ними про те, що обов’язок кожної людини – пізнати самого себе, а знання та щастя – це мета життя, але щастя не як пишне матеріальне забезпечення, а як внутрішнє задоволення. „Кожний мусить знати народ і в своєму народі пізнати себе самого. Чи ти німець, чи ти українець, якщо визнаєш себе німцем, то й „німечествуй”, так сказав Сковорода ще в кінці XVI ст., коли українці соромилися звати себе українцями, а росіяни лізли в французи” [5, с.64]. Ці думки висловила Русова в роки розбудови молодой держави у книзі „Дошкільне виховання” (Катеринослав, 1918).

У період еміграції (1921-1940) продовжує розробляти педагогічні теми, видає підручники, посібники для студентів, які готувалися для праці в дитячих садках, притулках. Найважливіші видання цього періоду – „Теорія і практика дошкільного виховання”(1924), „Дидактика” (1925), „Нові методи дошкільного виховання”(1927).

1931 р. у Празькому педагогічному інституті було душе широко відзначено 75-річчя від дня народження С. Русової та 60-річчя педагогічної діяльності.

Не стало Софії Русової 5 лютого 1940 р. Похована вона в Празі на Ольшанському цвинтарі неподалік від О.Олеся.

Висновки. Як бачимо, діяльність Софії Русової мала яскраво виражений національний характер. Її концепція дошкільного виховання, розробка питань шкільної освіти засвідчують, що це була патріотка української землі, бачила істинні джерела відродження української нації, зокрема і розбудови держави в цілому. Зрозуміло, чому ім’я такого видатного педагога-патріота замовчувалося. Лише в незалежній Україні стало можливим говорити щиро і в усій повноті про педагогічний набуток Софії Русової. Лише в незалежній Україні стало можливим пошанування та увіковічнення її пам’яті. Красномовний факт, що лише 1991 року в Олешні

було відкрито пам'ятну дошку Софії Русовій і це з нагоди лише 135-річчя від дня народження. 1993 р. Олешнянській середній загальноосвітній школі присвоєно ім'я Софії Русової. Безперечно, необхідно, щоб педагогічна спадщина Русової стала надбанням і педагогів-теоретиків, і педагогів-практиків. Її думки, як і в роки УНР, актуальні й нині, в роки побудови Української держави; вони дають красномовний приклад поваги до землі, на якій живеш, і самовідданого служіння їй, що зрештою працює для вселюдського добра.

ЛІТЕРАТУРА

1. Русова С. Мої спомини. – К., 1996.
2. Проскура О. Біля джерел української педагогічної думки / Русова С. Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996.
3. Русова С. Націоналізація освіти / Софія Русова / Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. – К.; 1997. – Кн.1. – С. 44-92.
4. Русова С. Нова школа // Софія Русова // Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. – К.; 1997. – Кн.2. – С. 5-15.
5. Русова С. Дошкільне виховання // Софія Русова // Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. – К.; 1997. – Кн.1. – С. 44-92.

АНОТАЦІЯ

Конончук Т.І. Софія Русова: Антропологічні аспекти педагогіки. У статті йде мова про видатного українського педагога Софію Русову (1856-1940). В основі її теоретичної і практичної педагогічної спадщини лежить ідея національного та естетичного виховання, що формує гуманістичні загальнолюдські цінності.

Ключові слова. Педагогіка, антропологічні аспекти, національні пріоритети у вихованні, народна словесність, мистецька творчість, музичне мистецтво.

АННОТАЦИЯ

Конончук Т.И. Софья Русова: Антропологические аспекты педагогики. В статье идет речь о выдающемся украинском педагоге Софии Русовой (1856-1940). В основе ее теоретического и практического педагогического наследия лежит идея национального и эстетического воспитания, формирующего гуманистические общечеловеческие ценности.

Ключевые слова. Педагогика, антропологические аспекты, национальные приоритеты в воспитании, народная словесность, творчество, музыкальное искусство.

SUMMARY

Kononchuk T.I. Sofia Rusova: Anthropological aspects of pedagogy. The article is about the prominent Ukrainian pedagogue Sofiya Rusova (1856-1940). Her theoretical and practical pedagogical heritage is based upon the idea of

national and aesthetic education intended to form humanistic values common to all mankind.

Key words. *Pedagogics, anthropological aspects, national priorities in education, folklore, fine arts, art of music.*